

OLIV TA'LIM TIZIMIDA TALABALARDA IJTIMOIV-HUQUQIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING XUSUSIYATLARI

Nishonova Munira Yakubjonovna,

University of business and science universiyeti pedagogika-psixologiya kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda oliy ta'lim tizimini sifat bosqichini yanada rivojlanishining hozirgi bosqichida oliy ta'lim muassasalarining bitiruvchilari uchun malaka talablari kredit-modul tizimiga o'tib keskin o'zgardi. Ta'lim jarayonining natijasi bilim, ko'nikma va malakalar majmuasiga ega bo'lgan kasbiy faoliyat sub'yektining rivojlanishidir. Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlari ma'lum darajadagi huquqiy malakaga ega bo'lgan bitiruvchini tayyorlash zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zi: ta'lim, kasbiy faoliyat, huquqiy madaniyat, huquqiy ong, huquqiy kompetensiya, kasbiy xulq-atvor, kognitiv (kognitiv), xulq-atvor, kommunikativ.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В данной статье в дальнейшем развитии качества системы высшего образования в Узбекистане высокие квалификационные требования к выпускнику программы высшего образования были изменены на систему кредит-модель. Результатом образовательного процесса является освоение комплекса профессиональной деятельности с совокупностью знаний, навыков и компетенций. Государственный образовательный реестр высшего образования повышает вероятность нахождения выпускника с определенным уровнем юридической квалификации.

Ключевое слово: образование, социальная активность, физическая культура, физическое сознание, физическая компетентность, физическое поведение, когнитивное (познавательное), поведение, коммуникативное.

CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIO-LEGAL COMPETENCE IN STUDENTS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Annotation: In this article, in the further development of the quality of the higher education system in Uzbekistan, the high qualification requirements for a graduate of a higher education program were changed to the credit-model system. The result of the educational process is the development of a complex of professional activities with a set of knowledge, skills and competencies. The public higher education register increases the likelihood of finding a graduate with a certain level of legal qualification.

Keywords: education, socio, professional activity, physical culture, physical consciousness, physical competence, physical behavior, cognitive (cognitive), behavior, communicative.

KIRISH. O'zbekistonda oliy ta'lim tizimini sifat bosqichini yanada rivojlanishining hozirgi bosqichida oliy ta'lim muassasalarining bitiruvchilari uchun malaka talablari kredit-modul tizimiga o'tib keskin o'zgardi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 24.09.2021 yildagi 606-son qaroriga muvofiq, oliy ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvga e'tibor qaratilmoqda. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etish O'zbekiston oliy ta'lim tizimini yagona xorij ta'lim makoniga integratsiya qilish tendensiyasi va tajribasi bilan bog'liq holda olib borish yo'lga qo'yildi. Ta'lim jarayonining natijasi bilim, ko'nikma va malakalar majmuasiga ega bo'lgan kasbiy faoliyat sub'yektining rivojlanishidir. Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlari ma'lum darajadagi huquqiy malakaga ega bo'lgan bitiruvchini tayyorlash zarurligini ko'rsatadi. Ya'ni, "hozirgi vaqtda jahon ta'lim sohasida yuksak ijtimoiy-huquqiy malaka va huquqiy madaniyat darajasi bilan ajralib turadigan yangi shaxs—"qonunni anglaydigan fuqaro" shakllanmoqda". Shu munosabat bilan ta'lim muassasalari bitiruvchilari o'z mutaxassisliklari bo'yicha ko'nikma va amaliyotga ega bo'lgan, o'z faoliyatining huquqiy normalari haqida bilimlarga ega bo'lishi lozim.

Binobarin, G.A. Firsovning fikricha, zamonaviy ta'limning asosiy vazifasi, uning fikricha, talabalar; birinchidan, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lgan, ko'nikma, amaliyot, o'z imkoniyati va mas'uliyatini anglab yetishlari, o'z huquq va majburiyatlarini bilishlari;

ikkinchidan, kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan huquqiy bilimlarni olish va amaldagi qonunlar, huquqiy normalarni mustaqil tushunish, ularni mohirona anglash va kasbiy faoliyatda qo'llash imkonini beradigan ko'nikmalarni egallash maqsadida [1].

Shaxsning kasbiy faoliyat sub'yekti sifatida rivojlanishini o'rganishga akmeologik yondashuv ilmiy asosga ega bo'lgan kacb orqali shaxsning o'zini maksimal o'z huquqiy bilimini oshirishga yo'naltirilganligi shaxsning huquqiy kompetensiyasini akmeologik yondashuv asosida ko'rib chiqishga imkon beradi. Bu esa, huquqiy ta'limda axloqiy, madaniy, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan fuqaro o'z bilimini rivojlantirish jarayoniga faol ta'sirko'rsatish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Oliy ta'lim tizimida huquqiy kompetensiyani rivojlantirishda ijtimoiy-kasbiy va xulq-atvorni huquqiy normalar, qoidalarga muvofiq tartibga solish imkonini beradigan fazilatlar va shaxsiy xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Huquqiy kompetensiya shaxsning huquqiy rivojlanishining tabiati va darajasini aks ettiradi, uning o'zagini faol ijodiy huquqni qo'llash faoliyatida shakllanadigan va ijtimoiy huquqiy madaniyatning qadriyat-syemantik asosi sifatida faoliyat yurituvchi huquqiy ongni tashkil etadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Talabalarning huquqiy kompetensiyasining muhim xususiyatlarini tushunish uchun Yu.L. Ivlev shaxsning huquqiy ongining psixologik determinantlariga nisbatan olib qarash mumkin; huquqiy ongning asosiy psixologik belgilarini quyidagicha tahlil qiladi:

1) shaxsning qonyn ustuvorligiga rioya qilishga va jamiyat qonunlariga rioya qilishga qaratilgan qadriyat yo'nalishlari;

2) o'z burchni anglagan shaxsning axloqini shakllantirish;

3) mas'uliyatli munosabat va hissiy fon bilan ifodalanadigan hissiyva huquqiy determinantlar;

4) huquqsohasidagi bilim darajasi va ko'nimasini rivojlantirish. Shunday qilib, shaxsning huquqiy kompetensiyasini rivojlantirish mohiyatini tushunish nafaqat davlat institutlari va fuqarolar bilan o'zaro munosabatlarsohasidagi bilim va ko'nikmalarda, shuningdek, kasbiy muloqot va xulq-atvoriga ega bo'lgan ob'yektiv tashqi uslublarhayotda qonuniy xulq-atvorni amalga oshirish uchun huquqiy ta'lim asosini tashkil etuvchi shaxsning shaxsiy fazilatlarida namoyon bo'ladi.

Akmeologik nuqtai nazardan, oliy ta'lim tizimida talabalarning huquqiy kompetensiyasini rivojlanishi talabaning ta'limda sub'yektiv qarashini kengaytirish, uning kasbiyva axloqiy boyitish yo'nalishida ko'rib chiqish lozim bo'ladi. Talaba shaxsining huquqiy kompetensiyasining prosessual rivojlanishi, ta'lim muassasasida kasbiy huquqiy tayyorgarligi, o'quv jarayoni sub'yektlarining ta'lim faoliyatini me'yoriy tartibga solish, o'z-o'zini huquqiy madaniyatini yukaltirishning kompetensiyasi ko'rib chiqilishi kerak.

Oliy ta'lim tizimida talabalarning huquqiy kompetensiyasini rivojlanishi huquqiy kompetensiyasining rivojlanishi va uning huquqiy ijtimoiylashuvi jarayonida shakllantiradigan omillar quyidagilardir:

A) huquqiy ta'limni egallaganligi;

B) huquqiy ongni rivojlantirish;

Huquqiy kognitiv komponent bu qonun haqidagi ma'lum miqdordagi bilimlarni o'z ichiga oladi va talaba huquqiy ongining intellektual va kognitiv determinantlarini aniqlash imkonini beradi.

Emosional komponent;

1) huquqqa nisbatan hissiy munosabat yo'nalishida,

2) ikkinchidan, huquqqa nisbatan his-tuyg'ularning intensivligida namoyon bo'ladi.

Huquqiy baholash komponenti jamiyatda huquqqa oid ijtimoiy-kasbiy munosabatlarni tartibga solishda huquqiy tizimning rolini bajaradi. Huquqiy kompetensiya – faoliyatni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan kasbiy, ijtimoiy, psixologik, siyosiy, huquqiy va boshqa xususiyatlarni o'zida mujjam etgan keng qamrovli tarkibga ega. Huquqiy kompetensiya bu jamiyatda ijtimoiy boshqaruv shakli va talabalarning akmeologik madaniyati strukturasi tarkibiy qismi axloqiy-huquqiy taraqqiyotning eng yuqori bosqichi hamda shaxsning huquqiy ijtimoiylashuvi natijasida ma'lum darajadagi huquqiy ta'limiy rivojlanishining kasbiy kompetensiyaga asoslangan kasbiy madaniyatining ijtimoiy me'yoriy komponentining huquqiy asoslarini o'zlashtirishning oliy ta'lim tizimiga joriy etish.

Talabalarning huquqiy kompetensiyasiga oid ko'plab ilmiy tadqiqotlar tahlili oliy ta'lim tizimida talabalarning huquqiy kompetensiyasini rivojlanishi tushunchasini aks ettiruvchi kompleks sintegrativ xarakteristikasi sifatida izohlash imkonini beradi.

Bu talabada ijtimoiy va huquqiy tajribani ongli ravishda idrok etish, o'z ijtimoiy va kasbiy xulq-atvorini amaldagi huquqiy me'yorlarga muvofiq shakllantirishga tayyorligi va qobiliyati, o'z hayotiga axloqiy va huquqiy baho berish qobiliyati deb izohlash mumkin.

Shaxsning huquqiy kompetensiyasining ifodasi – bu kasbiy mahoratni rivojlantirishning akmeologik faoliyatining professionalligi, shaxsning kasbiyligi, faoliyat va xatti-harakatlarning me'yoriyligi, samarali o'zini o'zi kontsyepsiyasi faoliyatning kasbiy mahorati faoliyat tarkibidagi huquqiy, psixologik va akmeologik kompetensiyaning psixosinteziga asoslangan yuqori kasbiy kompetensiyani aks ettiradi [2].

Oliy ta'lim tizimida talabalarning huquqiy kompetensiyasini rivojlantirish va kasbiy mahorati jihatidan muhim fazilatlarini rivojlantirish bilan bir qatorda, huquqni oliy ta'lim tizimida izchil rivojlanishiga qaratilgan qonunchilik talabalarining, huquqning motivasion sohaning va qiymat yo'nalishlarining

yetarli dapajasini aks ettiradi. Faoliyat va xulq-atvor normalari hayotning huquqiy tartibga soluvchici rolini o'ynaydi. Samarali o'zini o'zi konsepsiyasi axloqiy va huquqiy ta'lim me'yorlarini, rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirish dasturlarini shakllantirishga, ijtimoiy va kasbiy munosabatlarning boshqa sub'yektlari bilan huquqiy munosabatlar tizimini qurishga imkon beradi.

Talabalarning huquqiy kompetensiyasini shakllantirish samaradorligini oshirishda jamiyat ma'naviy madaniyati rivojlanishida huquqiy kompetensiyasining tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- 1) kognitiv (kognitiv);
- 2) xulq-atvor;
- 3) aksettiruvchi;
- 4) kommunikativ;
- 5) motivasion kabilarni o'z ichiga oladi.

Kognitiv komponent jamiyatdagi huquqiy munosabatlar sohasidagi bilimlarning optimal o'ziga xos hajmini, intellektual va huquqiy rivojlanish darajasini belgilaydi.

Xulq-atvorkomponenti turli ijtimoiy va kasbiy vaziyatlarda qonuniy noqonuniy xatti-harakatlar bilan tavsiflanadi.

Refleksiv komponent axloqiy va huquqiy me'yorlarga muvofiq ijtimoiy va kasbiy xatti-harakatlarning tizimli prognozini, o'z harakatlarini o'z-o'zini baholash va o'zini o'zi tavsiflash tizimi orqali ijtimoiy va kasbiy vaziyatni aniqlash, tahlil qilish va o'zaro bog'lash qobiliyatini aksettiradi. O'z «men»i va hozirgi huquqiy munosabatlar tizimi.

Huquqiy kompetensiyaning kommunikativ tarkibiy qismi o'z fikrlarini aniq ifoda etishga, ishontirishga, bahs, dalillar tizimini tahlil qilish va hukm chiqarishni o'z ichiga oladi.

XULOSA. Motivasion tarkibiy qism shaxsning huquqiy yo'nalishi, huquqiy va kolatlarini rivojlantirish va shu asosda o'z vazifalarini bajarish va huquq va erkinliklarni amalga oshirishda mustaqil mas'uliyatli qarorlar qabul qilishni rivojlantirish istagi bilan tavsiflanadi.

Huquqiy kompetensiya tegishli kompetensiyalarni egallashdagi o'zgarishlarni aks ettiruvchidynamik xususiyatdir. Bir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasasida kasbiy tayyorgarlikning tarkibiy qismi bo'lgan huquqiy kompetensiyalar odatda quyidagilarga qaratilgan:

- 1) huquqiyvoqelikda qo'llash jarayoni haqida tizimlashtirilgan bilimlarning zarurdapajasini ta'minlash;
- 2) huquqiy manfaatlarni, huquqiy madaniyatni, huquqiy tafakkur va ongni, huquqiy tuyg'ularni, kognitiv va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish;
- 3) ilmiy huquqiy dunyo qarashni va ulap bilan bog'liq bo'lgan boshqa sifatlarni –axloqiy, estetikani shakllantirish;

4) huquqiy o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyatlarini shakllantirish, huquqiy bilimlarni oshirish zarurati va ko'nikmalari kabilarni o'z ichiga oladi. “Huquqiy kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarini farqlagan holda shuni ta'kidlash kerakki, huquq sohasidagi asosiy kompetensiyalar ta'limning dinamik ijtimoiy-kasbiy sharoitlarida shaxsning huquqiy rivojlanishining mohiyatini ochib beradi. Talabani yuqori darajadagi huquqiy kompetensiyasini ta'minlash, bu nafaqat uning qonunga bo'ysunuvchi xulq-atvorida, shaxsning huquqni amalga oshirish sohasidagi faol talabani ijodiy harakatlarining qobiliyati huquqiy tartibga solish sohasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.Фирсов Г.А. Формирование правовой культуры в учреждениях профессионального образования: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. М., 2006
- 2.Кархалев И.В. Акмеологические особенности развития правовой компетентности сотрудников наркоконтроля: автореф. дис. ... канд. психол. наук. М., 2007.
- 3 .Tadjixanov U., Saidov A. Huquqiy madaniyat nazariyasi. –Toshkent: T.2. O'zR IIV Akademiyasi. 1998. –B.181-182.
4. Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish davr talabi /Uslubiy qo'llanma. Farg'ona. 2007. 64 b.
- 5.Sharipov A. Yoshlarning huquqiy madaniyati //Huquq -Pravo. 1998. No4. B-B. 16-19.
6. Ahmodshoeva M., Najimov M. Huquq nima? –T.:TDYUI, 2003. -35
10. Бердиева Х. Б., Бердиева Н. У. Проблемы развития социокультурной компетентности у школьников начальных классов //Евразийское Научное Объединение. - 2019. - №. 12-5. - С. 408-410.
7. Бердиева Х. Б. Развитие социокультурной компетентности у будущих учителей начальных классов //Педагогическое образование и наука. - 2020. - №. 1. - С. 128-131.